

Javni spomenici

– nekad i sad

Irina Subotić
Istoričarka umetnosti

Sušтина tradicionalnih spomenika je glorifikacija ili komemoracija - želja za očuvanjem ritualnog sećanja na neke istorijski značajne ličnosti ili događaje. Ta tradicija, razvijena od prastarih, arhajskih vremena do danas, prilagođavala se duhu vremena, **geniusu loci**, slojevitostima značenja, formama i ciljevima društva koje podiže memorijal. Svako vreme i svaka kultura imaju svoja obeležja koja čine korpus svetske civilizacije – istorije, umetnosti, urbanizma, arhitekture, arheologije itd, upravo zbog toga što su to reprezentativni izrazi pojedinih zajednica po kojima prepoznamo i vrednujemo njihove posebnosti, stepene njihove razvijenosti, njihova znanja, inventivnost, snagu i moć, kreativnost, estetske domete, ekonomske potencijale.

Lomovi Drugog svetskog rata bitno su izmenili praksu kulture sećanja u celom svetu, najpre zbog teških iskustava i pada doktrinarnih ideologija – nacizma, fašizma, frankizma i staljinističkog socrealizma – koje su zloupotrebile, i za svoje potrebe instrumentalizovale spomeničku plastiku narativnim i deskriptivnim, često izuzetno monumentalnim, strogo figuralnim memorijalima. Zato su od početka pedesetih godina prošlog veka – a kod nas nešto kasnije, od šezdesetih do osamdesetih godina – podignuta brojna spomen-obeležja, koja su svojim karakterom pratila promene u umetničkim i arhitektonskim idejama, iskazima i porukama. Nicali su prostrani spomenici apstraktnih formi, puni značenja i simbole, i ta naša “javna reprezentacija”, po rečima čuvenog filozofa Jirgena Habermasa, dobila je izuzetno svetsko priznanje u okviru velike izložbe jugoslovenske arhitekture, održane pre dve godine u njujorškom Muzeju moderne umetnosti pod nazivom **Prema konkretnoj/betonskoj utopiji**, autora Vladimira Kulića i Martina Stirlja.

A onda je kraj dvadesetog veka – onaj period koji smo mi “prespavali” u međusobnim svađama, krvavim ratovima, bedi i bombardovanju – doneo svetu sasvim nova shvatanja o pojmu spomeničkih obeležja. Veoma retko, i uglavnom neuspešno, podižu se memorijali klasičnog tipa, a samo nacije koje tragaju za svojim identitetom mogle su da se upuste u ono što je nazvano **Projekat Skoplje 2014**:

falsifikovanje istorije, povratak na stilske odrednice prošlih vremena, bez istorijske distance, bez pravih sadržaja, ispražnjenog značenja i razume se – bez dobrih, prihvatljivih rezultata. Pre bi se moglo govoriti o ruglu grada i obesmišljavanju urbaniniteta. Tome se sada približava Beograd.

Širom sveta praktikuju se danas memorijali koji metaforično govore o događaju ili određenoj ličnosti, koji oblikuju prostor kao obrazovni poligon, mesto za kontemplaciju, odmor, učenje i zadovoljstvo. Mesto gde posetioци prepoznaju, poštuju i slede način na koji se zvanično neguje kultura i u praksi sprovodi politika sećanja. Tako se sa memorijalom posvećenim Vijetnamskom ratu u Vašingtonu identifikuju milioni građana, iako je to samo jednostavan mermerni blok sa upisanim imenima svih poginulih vojnika. U Moskvi se uveliko seju klasični spomenici carevima i crkvenim velikodostojnicima, poput kipa cara Nikolaja II u Beogradu. Međutim, čak je i tamo, ispred zloglasne ČEKE, odn. NKVD-a Đeržinskog postavljena samo jedna mermerna gromada sa Solovjetskih ostrva da podseća na zloglasne gulage. U Kensingtonskom parku, u blizini dvorca u kojem je živela princeza Dajana, nakon njene smrti otvoren joj je memorijal: rečica u blagom parkovskom pejzažu koja iznenada nestaje, prekida se, kao što je iznenada prekinut njen život. Na prostoru velikog memorijalnog kompleksa posvećenog Martinu Luteru Kingu u Atlanti, nema njegove statue: u parku rastu hiljade ruža koje evociraju njegove reči o ravnopravnoj budućnosti za sve ljude, a tri su zgrade posebnih namena – jedna o njegovom životu i mirnoj borbi za ljudska prava, druga – o različitim primerima u svetu gde se još vode bitke za ravnopravnost rasa, roda, religija... Treća je auditorijum za svakodnevno podučavanje đaka o vrednostima slobode, građanskih dužnosti i prava. U Nemačkoj, kao kolevci najstrašnijih zločina protiv čovečanstva, postavljen je veliki broj monumentalnih ali i spomenika posebne vrsta: među najrasprostranjenijim su tzv. **Kamenovi spoticanja (Stolpersteine)** po ideji umetnika Gintera Demniga. Na svakoj kamenoj kocki sa mesinganom pločicom (do sada ih postavljeno oko 1.300 u mnogim zemljama Evrope) urezano je ime, datum, sudbina žrtve nacizma. Kocke se postavljaju tako da jedan centimetar izlaze iz površine trotoara da bi se pešaci spoticali, osvešćivali, podsećali na sudbine brojnih pojedinaca tokom Hitlerove vlasti. Na sličan način je individualizovan i najveći memorijal jevrejskim žrtvama u Jad Vašem u koji navodi više od šest miliona imena žrtava Holokausta.

Do pozitivnih rezultata u modernim, civilizovanim, demokratskim društvima, kojima Srbija očevitno sve manje pripada, podizanje spomenika u javnom prostoru prolazi kroz niz zakonskih odredbi i administrativnih, publici dostupnih procedura u kojima aktivno učestvuju građani od samog početka:

od pitanja ko predlaže i kome ili čemu se spomenik diže, ko je u žiriju, do mišljenja urbanista, arhitekata i stručnjaka za zaštitu kulturnog i prirodnog nasleđa, kao i do stavova raznih drugih relevantnih struka, uključujući i finansijske pokazatelje za svaku stavku – od planiranja, do izrade, postavke, honorara za sve uključene i sl. Komunikacija sa žiteljima se sprovodi u svim fazama rada na spomeniku.

Preko tri hiljade je potpisnika peticije protiv podizanja spomenika Stefanu Nemanji. Zašto? Do burnih reakcija naelektrisanog stanovništva – među kojima je i mnogo stručnjaka – dolazi zato što vlasti nisu spremne da podele svoje namere sa neposredno zainteresovanom javnošću. A radi se o važnim gradskim čvorištima, istorijskoj memoriji i velikim investicijama kao reprezentativnim tragovima vremena i društva. Zato bi podizanje spomenika županu Stefanu Nemanji, osnivaču naše prve dinastije i zamenitom državniku, u nekoj drugoj situaciji moglo da budu prihvaćeno s poštovanjem i zadovoljstvom. Umesto toga, postavljanje neverovatne skalamerije na Savskom trgu, ispred zaštićenog, a sada obesmišljenog spomenika kulture kakav je beogradska Železnička stanica iz 1884. godine, uz netransparentne finansijske pokazatelje i bez poštovanja procedura, izaziva uznemiranj i ogorčenje velikog dela javnosti.

Beogradani znaju šta je ponos njihovog grada: svojom su gestivnom snagom, umetnički spomenici – Pacijev Knezu Mihailu, Valdecov Dositeju Obradoviću, Meštrovićevi “Pobednik” i Spomenik zahvalnosti Francuskoj – postali su specifični toposi grada. I tokom njihovog podizanja bilo je polemika i neslaganja, retrogradnih pogleda na tada modernu monumentalnu skulpturu, ali nije stvaran jaz između publike, stručnjaka i vlasti jer su argumenti za postavljanje bili ozbiljni, javni, otvoreni, a oponenti nisu smatrani za “lažnu elitu”.

Čak i kada nije bilo konsenzusa, ozbiljni idejni i estetski argumenti su pobeđivali i zato Beograd danas ima ta izvanredno važna memorijalna uporišta. Upravo o tome je danas reč: ne postoji argumenti koji mogu da brane statuu Stefana Nemanje pošto ona ni na koji način nije izraz umetnosti XXI veka. Za razliku od Nemanjinog kipa koji govori o nedostatku istorijske, pa i svake druge kulture, konjanička statua Enrika Pacija je odličan predstavnik vladajućeg akademizma XIX veka; pokrenuta Dositejeva figura Rudolfa Valdeca obeležava vrhunac naše secesijske skulpture s početka XX veka, da bi moćna dela Ivana Meštrovića ukazivala na dominantne elemente **art-décoa** s jakom političkom porukom – ujediniteljskom idejom kod “Pobednika”, a istaknutom međunarodnom pozicijom Jugoslavije tridesetih godina prošlog veka, kada je reč o Spomeniku zahvalnosti Francuskoj.

Uz sve neregularnosti oko podizanja ruskog spomenika Stefanu Nemanji, dobijamo sentimentalnu rasprisanost neke vizuelne konstrukcije. Ta ironija spomeničke plastike, visoka preko 23 metra, s bizarnim postamentom i mogućnosti da pedesetak posetilaca uđe u njega, biće okružena lasvegasovskom fontanom i osvetljena bojama plinske svetlosti, kako se reklamira po internetu. To sve govori o nakaradnoj viziji modernosti: Beograd se urušava po receptu neukih naručilaca i novokomponovanih umetnika, postaje simbol zatvorenosti i svedočanstvo o posustalosti našeg društva, sindrom arogancije vlasti, dokument odsustva demokratskih procedura, dokaz niza socijalnih, kulturoloških i ekonomskih anomalija kroz koje prolazimo i na koje bezuspešno reagujemo.